

1989

10 квітня

Уперше розпочинаю свій щоденник у Москві. Щось дуже змінилось у мені після Шевченківських вистав, після пів року у Львові, де довелось триматися з останніх сил, де довелось відмовитися від книжок і писання, від нормального харчування, Господи, майже від усього. Я витримав і переміг, дякуючи одному тільки Богові, незрадливим літрам чаю та кави і безлічі сигарет. Ця перемога тимчасова, я знаю, але вона багато чого навчила мене на решту життя. Треба триматися далі, відповідаючи перед одним тільки Богом за всі свої слова, вчинки й думки. У країні відбувається щось незрозуміле. Всі роз'єднані, і це нарешті стало добре помітно. Постійне відчуття, що ми перебуваємо на переламі, що ще один

крок — і станеться катастрофа. Хочеться усамітнитися у лісовій хатинці, де не було б поїздів і автомобілів, років на десять. Усамітнитись. Очиститися. Написатися, врешті, досхочу. Кілька пунктів опертя, які викристалізувались останнім часом, — це лише окремі, роз'єднані ланки єдиного. А я бачу тільки ці ланки і не відчуваю єдності, хоча знаю, що вони — саме те. Читаю тут Монтеня, сьогодні взяв Камю. Дев'ята година вечора. Можливо, знову закінчується якийсь період. Період у мені, той, котрий теж ніби окрема ланка з єдиного ланцюга. Все можливо. Крихітна батьківщина, тільки вона здатна нагодувати тебе словом, спокоєм і святістю. А ти все по чужинах. Тільки усвідомлюєш це краще, ніж раніше. Розумієш і впокорюєшся. Це ти навчився добре робити. Погоджуватися з долею, яку дав Бог, не гріх, але й не чеснота. Просто так повинно бути. Завжди й у всіх. Із сумом розумію, що ніколи не зможу емігрувати. І здогадуюся, що батуринські землі так і залишаться там, де тепер, — у дитинстві, у землі, котра тільки зрідка озивається ще напіврозпуклою вишневою галузкою на тлі вузького місця, золотого, єдиного, шістнадцятирічного.

11 квітня

Смішно, але факт: я купив собі гаманець. Дві речі, які здаються мені абсурдними, — гаманець і годинник, — супроводжують тепер у блуканнях Московою. Мабуть, їм пощастило, бо ж обидві починаються з однієї літери. Таке враження, наче я тиждень тому закінчив нарешті школу. І все, що досі було бажаним, але недосяжним, стало належати мені. Дивно. Нічого не хочеться

робити, адже розпочалися останні канікули. Щось подібне було після дев'ятого класу. Вдома треба подивитися тодішні щоденники. Є все: сигарети і навіть шоколад. Навіть жувальна гумка, а ще — сушені банани, смажене соняшникове насіння. Є годинник і гаманець. А я не можу знайти собі місця. Чому? Бо я не звик, щоб у мене щось було, крім вільного часу. Я розгубився від того, що мені вперше в житті трошки пощастило.

Але ж ти сам усього цього хотів? І не заперечуй, бо я знаю краще. Ти хотів цього ще тоді, коли без копійки повертався електричкою до Бахмача, сидячи на сходинках у тамбурі, брудний і обдертий, читаючи невідому тепер книжку, коли б не «Трьох товаришів» Ремарка. Того дня Надійка знову сказала «ні». А перед тим ти привіз їй три лілії з Кончі. Дві зів'яли в дорозі, а ту, останню, вона поставила у трилітровий сліок із водою. А сама кудись пішла і довго не поверталася — така струнка й недосяжна, як літній вечір над костелом.

13 квітня

Тільки втома така, як завше і всюди: вдома, у Львові, у Казахстані або Вільнюсі. Втома така, як мертві нічні метелики, яких ти збирав після кожної зміни на другому поверсі урізької водокачки. Білі й зелені, мертві. Недавно ти здибав їх у прозорій коробці з-під орхідеї. Я дивлюся на метеликів і розумію, що втома всюди й завше однакова. Навіть на Марсі.

Московська ніч. Привиди студентів блукають жовтими коридорами. Тут було багато наших. Був покійний Гриць Чубай, ми пили з ним вино і співали українські пісні. Тепер я співаю

з Тарасом, його сином. 11 жовтня 1980 року ми сиділи в одній із кімнат цього гуртожитку, пили, співали і читали свої вірші. Нас було багато тоді, але я запам'ятав чотирьох: Володимир Кашку, Миколу Туза, Анатолія Сазанського і Грицька Чубая. Розмахуючи довжелезними патлами, я читав тоді вірші про реальну любов до небезпечної вітчизни. Вірші були явно крамольними, Грицько уважно слухав, а потім сказав: «Тепер і вмирати можна, коли в Україні є такі хлопці». У ті часи хвалити один одного було чимось дуже природним: звісна річ, ми всі геніальні. Але від Грицькових слів я раптово отямився і протверезів, і запам'ятав їх на все життя. Він запросив мене до себе, залишив львівську адресу. «Знаєш, — сказав він, — у мене є син; приїзди, ви подружитесь з ним». — «А скільки років твоєму синові?» — спитав я. «Десять», — серйозно відповів Грицько. «Та це ж іще зовсім пацан!» — образився я. «Нічого, зате побачиш, який він розумний».

До Львова я не поїхав, бо мене забрали до війська. Улітку 1982-го, стрижений наголо, я сидів на березі озера Балхаш і плакав. Того дня я отримав листа від Кашки, у якому він сповіщав про смерть Чубая.

Як барвисто, з якими цікавими візерунками виплетена тканина людського буття; а ми такі неуважні до барв і ліній, що складають наші долі й характери, наші народи й країни. На лампі заснула нетля.

Вже пізня ніч, треба вкладатися спати. Ні, я зовсім не розучився писати, як це здавалося ще три дні тому. Але зовсім немає часу. Немає хатинки, де можна прихистити всі свої слова. Де тиша, де ліс неподалік і Сейм із жовтим пісочком, із боже-

вільно чистим запахом річкового кореня, який дістаєш, пірнаючи. А коли випірнеш на поверхню, то бачиш просто вічне небо і церкву, а далі-далі — палац Розумовського, напівзнищений і все ще живий. Ні, я не розучився писати, і корінь, який тримаю в руках, пахне вічним сяйливим буттям, пахне печальною радістю і тримає.

16 КВІТНЯ

Іще один московський вечір, коли за стіною грає на гітарі Женька Сельц, коли всі блукають коридорами, вправляючись у жартах з приводу завтрашнього екзамену з наукового комунізму. Нічого. Немає нічого нового. І це добре. Потужний рух не втомлює, він просто забирає усе твоє до останку. Як яблука і хліб, що їх приготувала мама в далеку дорогу. Він забирає їх назавжди, і вони також стають рухом. Сьогодні дочитав збірку Т. С. Еліота. Вперше за три минулі роки повернувся до цих поем, які ще з дев'ятого класу ношу із собою в усіх пілігримствах: до армії, в армії і після неї. Тепер добре розумієш нездалість перекладів, які Кашка колись називав доскональними; тепер багато чого розумієш, «на жаль», — як сказав би раніше, «на щастя», — кажеш тепер. Ти усвідомлюєш свою сліпоту, невмілість і неприкаяність, тому що бачити — це рухатися і вчитися знову, вчитися англійської, вчитися архітектури мурашника, все ще вірний прихильнику і Еліота, і Дилана Томаса, і Богдана-Ігоря Антонича... Так і пишеш про все це в останній літінститутівській контрольній із зарубіжної літератури, а обсяг контрольної — дві сторіночки.

Щоразу, сідаючи за папір, гостро відчуваю необхідність нової мови, нової української мови, адекватнішої, ніж оця, для моїх станів, осягнень та гріхів. Можна довго, роками чекати на осяяння, постійно вдосконалюючись, по копійці складаючи кошти на придбання того осяяння, щоб аж тоді новими словами описати шлях свого кшталтування. А можна інакше: довго, роками списувати гори паперу, набуваючи непомітно для себе іншої якості власного письма, і вдосконалюватися водночас із процесом творення, створюватися створюючи.

27 квітня

Останній вечір у Москві. Майже порожні вулиці, якими поверталися із Сашком Ільченком після двох фільмів Пазоліні, переглянутих у Центральному Будинку літераторів. Сьогодні я знову дозволив собі каву, блукання думки, бо, по суті, це передостання сесія. Дуже багато пов'язує мене з Москвою, за ці п'ять років я разюче змінився, і, якщо посміхнутися на втому, можна сказати, що все це був курс реабілітації, відновлення психічної рівноваги після армії. Я нічого не вмю і нічого не знаю, але я знаю про це і живу знову вперше, знову навпомацки, і це є нова чистота і *devotio moderna*¹.

Хоча багато за чим шкодую. Це навіть не жаль, це ностальгія, ота, як у Тарковського; нічого не втратив і нічого не здобув, і коли заплющив очі у сквері, під московським сонечком, то чомусь уявив себе своїм батьком, іще неodrуженим, коли він служив тут солдатом, і гамір машин упереміш із сонцем, п'яним дідом на лавочці, відчуттям безсонної ночі злилися

в одну щемку асоціацію: рання матіївська осінь, ледь прив'ялі кленові листки, запах землі й грона темно-синього винограду, які принесла наша мама малій Світланці, і малому мені, і татові, купивши той виноград у Батурині бозна за які копійки, і ми вчотирьох їли той виноград, відщипували по ягідці й мовчали, і тато з мамою світилися, такі ще молоді-молоді-молоді: татові було десь 43, а мамі — 28 років. Боженьку мій, 28 років, майже як мені тепер, і ми їли виноград у сонячній осені, біля своєї вічно недобудованої хати, і пахло сухим зіллям, осінньою землею, а далі були піщані кар'єри, в яких я навчився літати, і сосни, і ніхто не сварився, і все було так добре, як більше не буде ніколи.

28 травня

Учора повернувся з Польщі. Гастролювали цілий тиждень, поступово наближаючись до Балтійського моря. Багато уявлень і переконань зрушили зі свого місця, а натомість з'явилися нові сумніви, нова невдоволеність, і спрага за працею, і туга за рівновагою. Іншою постала перед очима Україна, Україна, побачена збоку, звіддалік, і своє попереднє життя у ній.

Заходило сонце над Краковом, грав орган у зачиненому костелі, а я стояв і дивився на непорушного голуба, який також слухав орган, дивлячись на мене. Тінь від сіті падала на мур за ним, і це була тільки тінь від сіті, і голуба неможливо було спіймати. Десь повинен бути вихід із Єгипту, вихід із Содому, і покинути їх треба негайно, не вагаючись, не відкладаючи на завтра, бо завтра не буде, бо Вавилон упаде,